

Lojaalsuskriis ja rahvusarmee formeerimine Ukrainas kolme Ukraina-Vene sõja kontekstis¹

Sergi Tšoli

5. detsember 1917 – 9. veebruar 1918²

16. jaanuar 1919 – 21. aprill 1920

20. veebruar 2014 – ...

Definitsioonid

2014. aasta sündmused Ukrainas ning Donbassis õhutatud relvastatud konflikt peegeldavad I maailmasõja järgse ajastu mõjusid Ukraina lähi-ajaloos. Krimmi annekteerimist ja Vene vägede edasisi operatsioone Ukraina territooriumil, sealhulgas Ukraina kodanike ärakasutamist separatistlikel eesmärkidel, käsitatakse ametlikul tasandil ikka veel kui separatismi ja terroristlike akte, mitte aga kui riikidevahelist sõda. Neid sündmusi, mida Ukraina valitsus nimetab „terrorismivastaseks tegevuseks“, võiks ajaloolise tagasivaate valgel defineerida ka kolmanda Vene-Ukraina sõja elementideks.

Artiklis analüüsitakse Ukraina rahvusliku armee moodustamist Ukraina riigi eksisteerimise murrangulistel perioodidel. Kõigil neil korradel oli väga tähtis ka rahvusliku identiteedi või lojaalsuse kujunemine, mis tihti kas võimaldas või siis ei võimaldanud Ukraina riigi püsima jäämist.

Esiteks tahaksin selgitada definitsioone ja määrata, mida ma täpselt mõistan termini all „Vene-Ukraina sõda“. Erinevate 20. sajandi sõjaliste konfliktide puhul, milles venelased ja ukrainlased on olnud sageli

¹ Täna oma kolleegi Vitalõi Busanit abi ja kirjandussoovituste eest selle artikli valmimisel.

² Kuupäevad enne 1. veebruari 1918 on vana kalendri järgi, pärast seda uue kalendri järgi. 9. veebruar 1918, kui sõlmiti rahu Keskriikide ja Ukraina rahvavabariigi vahel, on uue kalendri järgi; 1918. aasta kalendrivahtusel järgnes 31. jaanuarile kohe 14. veebruar. Kalendrireformi aladel kuupäevi 1.–13. veebruarini 1918. aastal ei olnudki.

vastaspooltel, on see termin kasutatav paljudel juhtudel. Siinkohal aga pean silmas sõdu, mida mõne formaalse omaduse tõttu saab pidada riikidevaheliseks sõjaliseks konfliktiks. Kahel esimesel juhul olid need sõjad välja kuulutatud Ukraina rahvavabariigi ja Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi (VNFSV) vahel. Kolmandal juhul, mis on parajasti käimas, on kõne all väljakuulutamata sõda Ukraina ja Vene Föderatsiooni vahel. Kõigil kolmel juhul on mõnikord raske määrata sõjategevuse alguse ja lõpu täpseid kuupäevi, sest sõjaliste konfliktide puhkemine on olnud seotud vägivaldiga üldise kasvuga, nii 1917. aasta Vene revolutsioonide kui ka 2014. aasta Ukraina revolutsiooni kontekstis. Seetõttu on üldnimetatud sõjaliste konfliktide kronoloogilisteks raamideks võetud mõned rahvusvahelised lepingud või sõjalised operatsioonid.

Sissejuhatus

Alljärgnevalt uuritakse Ukraina rahvusliku armee kujunemist sellele eelnenud Romanovite keiserliku Venemaa sõjaväe struktuuri varemotel. Praeguseks on Ukraina ajalookirjanduses hulk uurimusi, milles käsitletakse Ukraina armee formeerimist ja kangelaslikku võitlust iseseisvuse eest.³ Vastupidiselt klassikalise sõjaajaloo käsitlustele on siinse uurimuse peaeesmärk jälgida inimressursi ümberformeerumist rahvuslikeks relvajõududeks. Põhihüpoteesina väidetakse, et mobilisatsiooniga komplekteeritud armee puhul ei olnud valitsustele ja poliitilisele eliidile niivõrd

³ Vasyľ Veryga (Василь Верига), *Lystopadovyy rejđ* (Листопадовий рейд) (Kiiev: Vydavnytstvo Oleny Teligy (Видавництво Олени Теліги), 1995); Jurij Gorlis-Gors'kuj (Юрій Горліс-Горський), *Xolodnyj Jar* (Холодний Яр) (Lviv, 1935–1937); Roman Koval' (Роман Коваль), *Bagryani žnuva ukrajins'koji revoljuciji* (Багряні жнива української революції) (Kiiev: Diokor (Діокор), 2005); Muxajlo Koval'čuk (Михайло Ковальчук), *Vijna z bil'šovuc'koju Rosijeju za nezaležnist' 1917–1920: naučno-populjarnaja lyteratura* (Війна з більшовицькою Росією за незалежність 1917–1920: научно-популярная література) (Kiiev, 2007); Muxajlo Koval'čuk (Михайло Ковальчук), *Nevidoma vijna 1919 roku: ukrajins'ko-bilogvardijs'ke protystojannja* (Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське протистояння) (Kiiev: Tempora (Темпора), 2006); Lev Šankov'skuj (Лев Шанковський), *Ukrajins'ka artija v borot'bi za deržavnist'* (Українська армія в боротьбі за державність) (München: Dniprova xvylja (Дніпрова хвиля), 1958).

tähtis välja õpetada tohutu hulk sõdureid, kuivõrd saavutada võit üldises võistluses nende pühendumise ja lojaalsuse pärast.

Igas riigis loob revolutsiooniline ajastu lühikeseks ajaks võimu-vaakumi ja üleüldise lojaalsuskriisi. 1917. aasta Vene revolutsioonide ja järgnenud kodusõja kontekstis kestis lojaalsuskriis suhteliselt kaua. Nii ukraina kui ka teistes Vene impeeriumi rahvuslikes eraldumist taotlevates vabastusliikumistes suudeti seda rohkem või vähem tulemuslikult ära kasutada autonoomia saavutamiseks või iseseisvate riikide loomiseks.⁴ Esimese ja teise Vene-Ukraina sõja näited demonstreerivad meile sõdu-rite lojaalsuse pärast peetud laiema võitluse rolli Ukraina riigi edasise saatuse kujunemisel 20. sajandil.

Artikli teine eesmärk on vastata ühele kolmest Vene revolutsiooni sünnitatud küsimusest, mille formuleeris Richard Pipes oma raamatus⁵: miks bolševikud võitsid? Tegelikult on kõige loogilisem vastus, et nende poliitika oli palju efektiivsem kui ühelgi teisel võimupretendendil kas Vene impeeriumis tervikuna või mõnes selle osas. Ka Ukraina näide demonstreerib kohaliku võimu väga väikest huvi tsentraliseeritud relvajõudude loomise vastu Kiievi ülemjuhatusel all – kuni viimase hetkeni, kui oli juba liiga hilja. Bolševikud rakendasid hoolimata nende „tööliste ja talupoegade“ taustast väga tulemuslikult vana Rooma põhimõtet *divide et impera*⁶, toetades, aga ka luues Ukrainas palju kohalikke identiteete. See poliitika aitas neil nõrgendada ja kahandada Ukraina rahvuslikku sõjaväge ja selle tulemusena sõda võita.

Artikli kolmas eesmärk on juhtida tähelepanu ajaloo Ukraina teguritele, mis on väga pikka aega jäänud teiste historiograafiliste suundade varju. Näiteks käsitatakse nii esimest kui ka teist Vene-Ukraina sõda enamasti ainult suure Vene kodusõja osadena. Ka Vene-Ukraina suhete uuem ajalugu, eriti Ukraina kriis aastatel 2014–2015 koos Krimmi annekteerimise ja sõjaga Donbassis toob esile varase Nõukogude Venemaa ja tänapäeva Vene Föderatsiooni imperialistliku poliitika palju ühiseid jooni.

⁴ Paul Kubicek, *The history of Ukraine* (Westport; Greenwood press, 2008), 79–97.

⁵ Richard Pipes, *Three „whys“ of the Russian Revolution* (New York: Vintage Books, 1997), 31–62.

⁶ Jaga ja valitse.

Niisugune ajalooline järgnevus võimaldab vaadelda Vene-Ukraina sõjaliste konfliktide järjepidevust ning Moskva korduvaid poliit tehnoloogia-võtteid, mida on kasutatud viimase saja aasta jooksul.

1917. aasta Vene revolutsioonid kui Vene-Ukraina sõdade ettekääne

I maailmasõja eelõhtul valitses Venemaal keiser Nikolai II reaktsiooniline režiim nn 3. juuni süsteemis.⁷ Pärast 1905.–1907. aasta revolutsiooni tegi riigiparaat ainult väheolulisi muudatusi ega olnud endiselt valmis toime tulema elanike sotsiaalsete ja rahvuslike nõudmistega. Vene impeeriumi rahvuspoliitikat iseloomustas tugev tahe assimileerida rahvuslikke ja usulisi vähemusi. Vastupidiselt mitteõigeusklikele religioossetele rühmadele, keda ametlikult tunnustati eraldiseisvatena, käsitas ametlik rahvuse⁸ doktriini kogu õigeusklikku rahvastikku ühtse tervikuna. Sellega kuulutati suurimad idaslaavi rahvad, valgevenelased, vene-lased ja ukrainlased, ametlikult üheks rahvuslikuks ja religioosseks rühmaks.⁹ Tsaarirežiim pidurdas jõuga ukrainlaste rahvuslikku ärkamist ega tunnustanud niinimetatud Edela-Venemaa elanike autonoomiat mitte üheski vormis. Ukraina rahvuslikku liikumist tituleeriti kui *Mazepinstvo* (*Мазепинство*)¹⁰ ja selles nähti üht suurimat ohtu Venemaa tulevasele eksistentsile. Enamikku ukraina aktiviste kiusati taga ja nad olid sunnitud emigreeruma Habsburgide võimu all olevasse Galiitsiasse, mis oli samuti ukrainlastega asustatud.

⁷ 3. (16.) juunil 1907 saatis keiser Nikolai II laiali demokraatlikult valitud II riigiduuma ja kuulutas välja III riigiduuma valimised uue valimisseaduse alusel, mis kitsendas märgatavalt valimisõiguslike kodanike ringi. (*Toim.*)

⁸ Vene k *Народность*.

⁹ Talupojarahvaste rahvusliku ärkamise kohta vt Keely Stauter-Halsted, *The Nation in the Village: The Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland 1848–1914* (London: Ithaca, 2001). Rahvusliku ärkamise kohta Ukrainas vt Andreas Kappeler, „Ein „kleines Volk“ von 25 Millionen: die Ukrainer um 1900,“ *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Beiheft 5 (1991): 33–43.

¹⁰ Kasakate riigi juhi Ivan Mazepa järgi, kes üritas 18. sajandi alguses luua iseseisvat Ukraina riiki ja võitles 1709. aastal Poltava lahingus koos Rootsi kuninga Karl XII-ga Peeter I vastu.

Paljudel juhtudel kiirendas Vene impeeriumi vähemusrahvuste rahvuslikku ärkamist I maailmasõda, eriti pärast selle venimajäämist. Kui selgus, et sõda võita ei ole võimalik, sattus Vene impeerium üldisesse kriisi. Siin võime toetuda Aleksandr Solženitsõni iseloomustusele: „Revolutsioon oli sõja laps.“¹¹

Ukrainlastel oli tähtis roll Vene impeeriumis kogu selle eksistentsi vältel.¹² Vene impeerium läks üle üldisele sõjaväeteenistuskohustusele 1874. aastal ja oli seega enne I maailmasõja algust totaalse sõja reserve ette valmistanud juba 40 aastat.¹³ Loomulikult kutsuti sõjaväeteenistusse ka ukrainlased, kes moodustasid tähelepanuväärse osa Vene armee inimeservist. Sõjaväe mehitamise üldpõhimõtteks oli samasugune assimilatsioonistrateegia, nagu oli kogu impeeriumi üldine poliitiline suund. Mitte vähem kui 75% iga üksuse liikmeskonnast pidid olema nimirahvuse liikmed, s.o õigeusklikud valgevenelased, venelased või ukrainlased.¹⁴ See süsteem pidi välistama ükskõik millised rahvuslikud vastuhakud üksustes vähemalt seni, kui nimirahvuse liikmed säilitasid ühtsuse. I maailmasõja ajal oli tsaariarmees 3–4 miljonit ukrainlast, mis oli peaaegu kolmandik kõigist Vene sõduritest. 1916. aasta lõpuks hakkas Venemaal nagu ka teistes sõdivates riikides tunda andma ressursside nappus, kaasa arvatud väeteenistuskõlbliku inimmaterjali osas.¹⁵

Selles olukorras jõudis Vene impeerium uude revolutsiooniperioodi, mis liitus üldise lojaalsuskriisiga. 1917.–1921. aasta Ukraina juhtumi

¹¹ Tsiteeritud teose Alan Wildman, *The End of the Russian Imperial Army: The Old Army and the Soldier's Revolt* (Princeton: Princeton University Press, 1980), XVI järgi; vt ka Josh Sanborn, „The Mobilization of 1914 and the Question of the Russian Nation: a Reexamination,“ *Slavic Review* 59, no 2 (2000): 280–283.

¹² David Saunders, *The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985).

¹³ Werner Benecke, *Militär, Reform und Gesellschaft im Zarenreich: die Wehrpflicht in Russland: 1874–1914*, Krieg in der Geschichte, hrsg. S. Förster, B. R. Kroener, B. Wegner, Bd. 25 (Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006).

¹⁴ *Ibid.*, 72–74.

¹⁵ L. M. Gavrilov, V. V. Kutuzov (Л. М. Гаврилов, В. В. Кутузов), „Istoščenje ljudskix rezervov russkoj armii v 1917 g.“ (Истощение людских резервов русской армии в 1917 г.) – *Pervaja mirovaja vojna, 1914–1918 (Первая мировая война, 1914–1918)*, toim. A. L. Sidorov (Сидоров) jt (Moskva: Nauka (Наука), 1968), 145–158; Šankovs'kyj, 68–69.

kontekstis võib lojaalsuskriisi kirjeldada kolmekihilisena. Esimene neist oli seotud impeeriumiga ja revolutsioonisündmuste käigus toimunud muudatustega keisririigi valitsemises. Teine kiht on Ukraina rahvuslike võimukehandite tekkimine, mis kuulutasid end Vene impeeriumi ukraina rahvastiku esindusteks ja hakkasid võistlema territoriaalse ülemvõimu pärast impeeriumi üheksas edelakubermangus.¹⁶ Kolmas kiht oli piirkondlik, mida enamasti varjutasid rahvuslikud taotlused, kuid mõnikord kuulutati välja ka oma kohalik jurisdiktsioon, mis ei sõltunud ei kesk- võimust ega ka Ukraina rahvuslikest võimuorganitest. Hulga paralleelsete lojaalsuste kujunemine ühe suurriikliku asemele oli protsess, mis hakkas lagundama keiserlikku armeed, mida seni oli ühendanud keiser kõrgema ülemjuhatajana.

Esimene impeeriumitasandi üldine lojaalsuskriis puhkes 1917. aasta veebruarirevolutsiooniga, kui keiser Nikolai II kaotas oma võimu. Keh- testatud ajutine valitsus, mida juhtis vürst Georgi Lvov ja hiljem Aleksandr Kerenski, püüdis olukorda ohjata, kuid osa ühiskonnast jäi endiselt keisrile truuks. Lisaks riigi uuele valitsusele tekkis aastatel 1917–1919 hulk rahvusliku või piirkondliku lojaalsuse taotlejaid ja igaüks neist üritas saavutada kontrolli endise Vene impeeriumi ühe või teise osa elanike üle. Näiteks löid Vene impeeriumi ukrainlased 1917. aasta märtsis oma esindusorgani, kutsudes kokku Ukraina Keskraada (UKR), mida juhtis Mõhhailo Gruševskõi. Samasuguseid protsesse toimus enamikul Vene impeeriumi vähemusrahvuste aladel. Tähtsaimaks küsimuseks kujunes võimu jaotumine Petrogradi kesk- võimu, kohaliku administratiivvõimu taotlejate ja kohalike elanike esindajate vahel.

Pärast impeeriumi administratiivset kollapsit ilmnesisid kõige suure- mad probleemid endises keiserlikus armees, mis oli täielikult demoraliseerunud ja kaotanud vähimagi võitlustahte. Üks esimesi revolutsiooni- lisi proklamatsioone, Petrogradi tööliste ja soldatite saadikute nõukogu korraldus nr 1, andis sõduritele õiguse organiseerida omavalitsus- organid ning lahendada sõjaväeüksuse mis tahes probleemid üksuse

¹⁶ Sh Paremkalda-Ukraina kubermangud Kiievi, Volõõnia ja Podoolia, Vasakkalda-Ukraina kubermangud Tšernigivi, Poltava ja Harkivi ning nn Novorossija Jekaterinoslavi (tänapäeval Dnipro), Hersoni ja Tauria kubermang, viimane ilma Krimmita. (*Toim.*)

üldkoosolekul demokraatliku hääletusega.¹⁷ Soldatite organisatsioonid, s.o eri tasandite komiteed, võtsid ohvitseridelt enam-vähem võimu ära ja alustasid poliitilist tegevust. Revolutsioonilise armee peamiseks iseloomustajaks sai väga nõrk kontroll sõdurite massi üle; üleüldiselt täitsid sõdurid ainult seda osa valitsuse korraldustest, mis oli neile meeltemööda ja vastuvõetav.¹⁸ Nagu kuulutas üks tolaeagseid komiteesid: „Me tahame sõdida, kuid ei soovi praegu minna positsioonidele.“¹⁹ Lisaks sotsiaalsetele taotlustele ja parema varustamise nõudmisele hakkasid vana armee rahvuslikud väeosad lahendama ka rahvus-küsimust.²⁰

Revolutsiooni käivitatud tsentrifugaalsed jõud peegeldusid ka sõjaväes. Enamik sõdureid keeldus täitmast kõrgema ohvitserkonna korraldusi, sest ohvitserid seostusid nendele *ancien régime*'iga. Väga paljud sõdurid jätsid isegi maha oma positsiooni rindel ja läksid koju. Need veebruarirevolutsiooniga alanud protsessid hävitasid vana keiserliku armee lõplikult 1918. aasta veebruariks. Selles olukorras hakkasid erinevad kohalikud võimukeskused juba alates 1917. aasta veebruarist omavahel sõdurite lojaalsuse pärast konkureerima. Ükskõik milline poliitiline esindus pidi end esitlema kui sõdurite massi huvide tõeline eestvõitleja, sest usalduse puudumisel võis sõdurite massi toetus väga kiiresti asenduda vihkamisega. Niisiis oli rahvusarmee formeerimise peamine

¹⁷ *Vojskovye komitety dejstvujuščej armii. Mart 1917 – mart 1918 (Войсковые комитеты действующей армии. Март 1917 – март 1918)* (Moskva: Nauka (Наука), 1982), 17–18; Wildman, 285–291, 332–334.

¹⁸ Sõdurid täitsid ükskõik millise keskvalitsuse korraldusi ainult osaliselt, tehes oma kollektiivse või individuaalse valiku. Näiteks täitsid sõdurid enamasti korraldust nr 1, millega loodi nende demokraatlikud komiteed, ja keeldusid täitmast ohvitseride kui kontrrevolutsionääride käskle. Samal ajal „unustasid“ sõdurid nimetatud korralduse 6. paragrahvi, mis nõudis distsipliini säilitamist ja valmisolekut täita kõrgema väejuhatusle käskle. Pärast korralduse nr 1 avaldamist said sõdurid legaalse õiguse allumatuseks; sõjavägi muutus tsentraliseeritud sõjaväelisest struktuurist ohlokraatiaks. Ajutise valitsuse katsed taastada üksustes kord jäid asjatuks. Armeel muutus riigiks riigis. *Vojskovye komitety*, 17, 18, 152, 210.

¹⁹ *Воевать хотим, но на на позицию идти не желаем*; Šankov's'kyj, 76. Sellest loosungist oli ka teistsugune variant: „Me hoiame rinnet, aga rünnakule minna ei soovi“ (*обороняться будем, а наступать не хотим*); Ivan Kizrin (Иван Кизрин), *Raspad staroj armii (Распад старой армии)* (Voronež, 1931), 33; *Vojskovye komitety*, 17–18.

²⁰ *Vojskovye komitety*, 158; Šankov's'kyj, 63.

eeldus, et esindusorganid saavutaksid võidu üldises konkurentsisis sõdurite lojaalsuse pärast.

Ukraina rahvusliku liikumise kontekstis läbisid paljud Ukraina territooriumil mehitatud keiserliku armee üksused *ukrainiseerimise* – hakasid kasutama rahvuslikke sümboleid, andma käskke ukraina keeles ja vanduma truudust Ukraina Keskraadale.²¹ Nagu öeldud, oli väljaõppinud ja kogemustega sõjaväelaste hulgas miljoneid ukrainlasi, kellest oleks kindlasti piisanud ukrainlaste rahvuslike õiguste kaitsmiseks. Rahvuslike esindusorganite tähtsaimaks küsimuseks oli seega saavutada ja säilitada sõdurite lojaalsus.²²

Keskraada, millel oli ukrainlastest sõdurite üldine toetus, ei suutnud pikka aega täita oma otsustavat ülesannet, nimelt luua sõjaväge, mis oleks lojaalne ainult Ukrainale ja tema rahvale. Väga pikka aega üritasid Keskraada ja Petrogradi ajutine valitsus koos eksisteerida, kasutades teineteist ära oma eesmärkide saavutamiseks. Keskraada, olles kogu aeg teadlik sõdurite suurest massist, kartis kõige tõenäolisemalt sõjaväelist riigipööret ja üritas saata sõdureid tagasi rindele. 1917. aasta juulis toimus isegi radikaliseerunud ukraina sõdurite ülestõus Keskraada vastu, mis suruti maha Petrogradi ajutise valitsuse abiga. Endise tsaariarmee ukraina üksuste usaldus kaotati lõplikult, kui nad suunati 1917. aasta juunis Vene vägede viimase I maailmasõja idarinde pealetungi (nn Kerenski pealetungi) peamiseks löögijõuks. Ukraina riigi edasine eksistents oli

²¹ *Vojskovye komitety*, 158; Lev Bykov's'kyj (Лев Биковський), *Na kavkaz'ko-Turec'komu fronti: spominy z 1916–1918 (На кавказько-Турецькому фронті: спомини з 1916–1918)*, Praci instytutu doslidiv Volyni (Праці інституту дослідів Волині) 18 (Winnipeg-Denver, 1968); Ivan Ionenko (Иван Ионенко), *Soldatskie massy v Oktjabr'skoj revoljucii. Po materialam Povolž'ja i Urala (Солдатские массы в Октябрьской революции. По материалам Поволжья и Урала)* (Kaasan: Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta (Издательство Казанского университета), 1982), 80–84; Irina Mixutina (Ирина Михутина), *Ukrainskij Brestskij mir: put' vychoda Rossii iz Pervoj mirovoj vojny i anatomija konflikta meždu Sovnarkomom RSFSR i pravitel'stvom Ukrainskoj central'noj rady (Український Брестський мир: путь вихода Росії з Першої мирової війни і анатомія конфлікту між Совнаркомом РСФСР і правительством Української центральної ради)* (Moskva: Izdatel'stvo Evropa (Издательство Европа), 2007), 76.

²² Šankov's'kyj, 63–80; Michael G. Woods, „The Russian Imperial Army Soldier in World War I: A Study of His Motivations from 1914–1916,“ <http://www.smhs.org/apps/classes/153548/assignments/> (25.10.2016).

otseselt seotud soldatite enesemääratluse ja nende lojaalsuse tasemega. Riiki võisid kaitsta ainult lojaalsed sõdurid, kes selle „omaks“ tunnistasid. Seetõttu ei mõistnud enamik sõdureid Keskraada otsust saata oma üksused juba mõttetuks muutunud sõtta Saksamaa ja Austria-Ungari vastu ning peagi keeldusid nad kaitsmast omaenda esindusorganit. 1917. aasta lõpuks oli vabatahtlikult relvile jäänud Keskraadale lojaalsete sõdurite arv sulanud 70 000-ni.²³

Üldine lojaalsuskriis endises Vene impeeriumis läks ainult hullemaks pärast 1917. aasta teist revolutsiooni, kui bolševikud oktoobris (novembris) võimu haarasid. Nõukogude valitsus üritas oma eksistentsi esimestest päevadest peale vähemusrahvuste alapid uuesti oma kontrolli alla saada. 4. detsembril 1917 avaldas Nõukogude valitsus pöördumise Keskraadale, et saada Ukraina territoorium oma kontrolli alla ilma sõjalise konfliktita. Keskraada oli sel ajal juba välja kuulutanud Ukraina rahvavabariigi ja püüdis uue keskvoimuga kuidagi asju ajada. Keskraada keeldumine aktsepteerida Nõukogude valitsuse manifesti aga lõi kahe riigi vahel sõjalolukorra, mis kuulutati ametlikult välja 5. detsembril 1917.²⁴

Väga kiiresti kulgenud sõjas demonstreeris Ukraina rahvavabariik oma ettevalmistamatust. Keskvoimule lojaalseid sõjalisi jõude, kes oleksid tõrjunud põhjast ja idast peale tungivat Punaarmee, üldiselt veel ei olnud. 26. detsembri 1917. aasta otsus luua Ukraina rahvavabariigi armee ja mehitada see vabatahtlikkuse alusel langetati liiga hilja, et oleks saanud enamlaste pealetungi peatada ja mõne nädalaga uus armee formeerida.²⁵ Selle sõja tuntuim sündmus, Krutõ lahing Põhja-Ukrainas, üks ukrainlaste rahvusliku uhkuse sümboleid, näitas ainult Ukraina rahvavabariigi sõjalist nõrkust. 29. jaanuaril 1918 üritasid ainsad allesjäänud lojaalsed üksused, mõnisada vabatahtlikku, kes olid enamasti Kiievi gümnaasiumide õpilased ja Kiievi kõrgkoolide üliõpilased, tulemusteta peatada

²³ Esimestel kuudel pärast veebruarirevolutsiooni saatis üle kahe miljoni Ukraina sõduri nii rindelt kui ka tagalaüksustest Keskraadasse oma esindajad. Шанковський, 69; Ковальчук, 12.

²⁴ Kovalčuk, 13–28; Jaroslav Tynčenko (Ярослав Тинченко), *Perša Ukrajin's'ko-Bilšouvs'ka vija (gruden' 1917 – berezen' 1918 rr.) (Перша Українсько-Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918 рр.))* (Kiiev, Lviv, 1996); Mixutina, 79, 84–85.

²⁵ Mixutina, 203–208.

Punaarmee. Enamik neist langes selles lahingus. 22. jaanuari 1918. aasta Ukraina iseseisvusdeklaratsioon jäi vaid teadaandeks, sest Ukraina rahvavabariik kontrollis sel ajal ainult väikest osa oma territooriumist ja oli olnud sunnitud maha jätma isegi pealinna Kiievi.

Punaarmee edul esimeses Vene-Ukraina sõjas oli terve hulk põhjuseid. Paljudel juhtudel oli see seotud jätkuva lojaalsuskriisiga, mida aktiivselt provotseeris Nõukogude valitsuse tegevus Petrogradis. Uue, sovetliku identiteedi sünni ja massiline sõjavastane propagandakampaania mõjutasid tugevasti endiste keiserliku armee sõdurite eneseteadvust, kes oleksid muidu kõige tõenäolisemalt kaitsnud äsja sündinud Ukraina riiki. Nõukogude propagandaloosungid, eriti Rahudekreet, olid midagi, mida sõdurid tahtsid kuulda. Paljud neist, kes olid tüdinud kolm aastat kestnud maailmasõjast, võtsid seda propagandat kui otsest tegevusjuhust ning neil polnud vähimatki huvi võtta osa omaenda riigi kaitsmisest. 1917. aasta lõpuks oli keiserlik armee hakanud väga ulatuslikult ja spontaanselt demobiliseeruma. Kui enamik sõdureid lahkus rindelt ja läks koju, tekkis sovettidel võimalus ukraina rahvusliku liikumise purustamiseks.²⁶

Sõdurid, kes olid valmis isegi niisuguses olukorras relvile jääma, olid teistsuguste poliitiliste võtete sihtmärgiks, milleks oli neile paralleelsete identiteetide loomine. Nõukogude valitsus viis alternatiivsete lojaalsuste loomise järgmisele, piirkondlikule tasemele, mis muutis olukorra ülimalt keeruliseks ja röövis Ukraina rahvavabariigilt tema ainuesindusfunktsiooni Ukraina territooriumil. 11. ja 12. detsembril 1917 organiseerisid kommunistid Harkivis Ukraina eri osade nõukogude kongressi, mis kuulutas Ukraina sotsialistlikuks vabariigiks. Olukord oli eriskummaline: Harkivi kongress võttis üle isegi Kiievis välja kuulutatud riigi nime, Ukraina rahvavabariik, ning moodustas oma valitsuse ja teised võimuharud.²⁷ Sedasama tehti ka piirkondlikes keskustes, kus pahempoolsetel

²⁶ Kontrollimatu demobilisatsioon algas 1917. aasta märtsis ja saavutas oma tipu sama aasta oktoobrist detsembrini. Ametlikud demobilisatsioonidekreedid avaldati palju hiljem, näiteks Kaukaasia armees alles 20. märtsil 1918. *Vojskovye komitety*, 477–478, 530; Kizrin, 95, 112.

²⁷ Kiievis asunud Ukraina rahvavabariigi valitsust nimetati peasekretariaadiks (*Генеральный секретариат*) ja seda juhtis Volodõmõr Võnnõtšenko. Harkivis asunud Nõukogude Ukraina rahvavabariigi (*Українська народна республіка Рад*) valitsust nimetati rahvasekretariaadiks ja seda juhtis Jevgenija Bosch. Mixutina, 100.

parteidel oli lai toetus ja nad võisid pretendeerida juhtivale rollile ühiskonnas. Mõnikord võeti võim ka otsese mässuga, milles osalesid revolutsioonimeelsed sõdurid ja meremehed, ning võimalikud vastased tehti kahjutuks. Selle tulemusena oli Ukraina territooriumil 1918. aasta märtsis veel kolm nõukogude vabariiki, millest igauks taotles kohalike elanike lojaalsust kohalikul tasandil: Odessa nõukogude vabariik, Donetski – Krõvõi Rigi nõukogude vabariik ja Tauria nõukogude sotsialistlik vabariik Krimmis. Näiteks viimasel juhul kasutati Musta mere laevastiku madruseid selleks, et kukutada kohalik tatarlaste esindusorgan *Kurultai*, millel olid tihedad sidemed Ukraina rahvavabariigiga Kiievis.²⁸

Tabel I. Võimukeskuste teke ja areng Ukrainas 1917. a veebruarist 1918. a aprillini

Impeeriumi tasand			
Vene keiser Nikolai II	Ajutine valitsus (2. märts 1917)	Nõukogude valitsus (25. oktoober 1917)	
Rahvuslik tasand			
	Ukraina Keskraada (4. märts 1917)	Harkivi Ukraina nõukogude rahvavabariik (12. detsember 1917)	Skoropadskõi hetmanaat (29. aprill 1918)
	Ukraina rahvavabariik Kiievis 7. november 1917)		
	Iseseisvus (22. jaanuar 1918)		
Kohalik tasand			
	Donetski – Krõvõi Rigi sotsialistlik vabariik (11. veebruar 1918)	Odessa sotsialistlik vabariik (20. veebruar 1918)	Tauria nõukogude sotsialistlik vabariik (19. märts 1918)

²⁸ Olukord Krimmis oli ajastule iseloomulik. Ukraina rahvavabariik kuulutati välja ülalnimetatud üheksa kubermangu territooriumil, sealhulgas Tauria, kuid ilma Krimmita. Kohalikud rahvuslikud organisatsioonid, millest mõjukaim oli Milli Firca (Rahvuslik Partei), moodustasid 1917. aasta detsembris rahvusliku valitsuse (direktoraadi eesotsas Tšelebi Tšelebijeviga), olles teadlikud, et Ukraina rahvavabariigil ei ole territoriaalseid nõudmisi Krimmile, kuid ta soovib arendada tihedaid majandussidemeid geograafilise läheduse tõttu ja majanduslikel põhjustel. Tatarlaste kohalik rahvuslik liikumine toetas seda seisukohta ja alustas iseseisva riigi rajamist. Pärast esimest Nõukogude Venemaa ja Ukraina rahvavabariigi sõda okupeerisid Krimmi sakslased, kuid Skoropadskõi hetmanaat üritas seda autonoomse osana oma territooriumiga liita. Vt Dmytro Dorošenko (Дмитро Дорошенко), *Istoriija Ukrajinu 1917–1923 rr.* (Історія України 1917–1923 рр.), 1., *Doba Central'noji Rady* (Доба Центральної Ради) (Kiiev: Tempora, 2002).

Lojaalsuskriis ja nõukogude poliitika, mis oli nendes oludes märksa populistlikum ja efektiivsem, olid peamised abinõud, mis aitasid bolševikel esimeses Vene-Ukraina sõjas edu saavutada. Tabelis 1 on esimese Vene-Ukraina sõja ajal tekkinud erinevaid lojaalsusi mõnevõrra üldistatud. Need eristusid kolmel peamisel tasandil: impeeriumi tasandil, mis oli seotud endise Vene impeeriumiga, Ukraina rahvuslikul ja kohalikul tasandil. Kõik need mõjutasid Ukraina rahvusliku armee võimalike sõdurite enesemääratlust ning olid ühtlasi tegurid, mis aitasid Nõukogude Venemaal seda sõda võita.²⁹

Esimene Vene-Ukraina sõda lõppes diplomaatilise lahendusega: 9. veebruaril 1918 sõlmisid Ukraina rahvavabariik ja Keskriigid Brest-Litovskis vaherahu, mis andis Ukraina rahvavabariigile mõnekuise rahu perioodi. Järgnenud Ukraina okupeerimine Keskriikide poolt likvideeris kõik nõukogude vabariigid. Suhteliselt lühikese aja vältel pärast seda, kui Ukraina rahvavabariik oli laiali saadetud, asendas seda uus režiim, Pavlo Skoropadskõi hetmanaat.³⁰

Alternatiivsete lojaalsuste olemasolu Ukrainas mõjutas otseselt I maailmasõja diplomaatilist ajalugu. Keskriigid kasutasid olukorda, et võita niipalju kui võimalik laastatud Vene impeeriumi arvelt. 1918. aasta alguses valmistusid nii Nõukogude Venemaa kui ka Ukraina rahvavabariik Keskriikidega rahulepingut sõlmima. Mõlemad vabariigid saatsid oma delegatsiooni Brest-Litovskisse. Sakslased keeldusid tunnustamast Ukraina nõukogude rahvavabariigi delegatsiooni Ukraina seadusliku esindajana nendel läbirääkimistel ja sõlmisid rahulepingu Ukraina rahvavabariigiga, viidates selle 1918. aasta jaanuari iseseisvusdeklaratsioonile. Niisiis sõlmiti Brest-Litovskis kaks rahulepingut – üks Nõukogude Venemaaga ja teine Ukraina rahvavabariigiga. Saksa okupatsioonivalitsus endistel Vene impeeriumi aladel tunnustas ametlikult Ukrainat iseseisva riigina (nii Ukraina rahvavabariiki kui ka selle järeltulijat, Skoropadskõi hetmanaati), nagu tegid sel ajal ka paljud teised riigid.³¹

²⁹ Woods, „The Russian Imperial Army Soldier“.

³⁰ Tynčenko, *Perša Ukrajin's'ko-Bilšovyč'ka vijna*.

³¹ Mixutina, *Ukrainskij Brestskij mir*; O. Ju. Oren'čuk, A. Ja. Nagirnjak (O. Ю. Ореньчук, А. Я. Нагірняк), „Brestskij myr ta jogo značennja v istoriji ukrajins'koji deržavnosti“ (Брестский

Teine Vene-Ukraina sõda ja iseseisvuse kaotus

Pärast lühikest vaheaega sõjalistes operatsioonides, mille põhjuseks oli Ukraina territooriumi okupeerimine Keskriikide poolt ja Skoropadskõi režiimi kehtestamine, jätkusid sõjalised kokkupõrked Punaarmee ja ukrainlaste vahel. Okupatsiooniperiood tõi aga Ukraina sõtta uue nähtuse – massilise ja koordineerimata talurahvaliikumise, mille osalisi hakati hiljem nimetama „rohelisteks“.³²

1917. aasta jooksul võtsid Ukraina talupoegade massid, kasutades ära üldist anarhiat ja tugeva võimu puudumist kohalikul tasandil, aga ka rindelt koju tulles kaasavõetud relvi, maaomanikele kuulunud maa enamasti jõuga oma valdusse. Skoropadskõi hetmanaadi loomine ja okupatsioonivõimu asutuste saabumine sundis talupoegi maa endistele omanikele tagasi andma. See tekitas tugevaid ühiskondlikke pingeid Ukraina maapiirkondades, kus relvastatud talupojad hakkasid korraldama ülestõuse ja partisiinoperatsioone maaomanike ja okupantide vastu. Need liikumised olid tavaliselt ühe või teise piirkonna kesksed ega moodustanud kunagi ülemaalist organisatsiooni.³³ Seda nimetati atamanštšõnaks (*отаманщина*)³⁴ sõjaväelise auastme järgi, mille võtsid endale tavaliselt niisuguste sõjaväeüksuste ülemad.³⁵

мир та його значення в історії української державності), *Visnyk nacional'nogo universytetu „Lvivs'ka politexnika“* (Вісник національного університету „Львівська політехніка“) № 584 (2007): 94–97.

³² Taisija Osipova (Таисія Осипова), *Rossijskoe krest'janstvo v revoljucii i graždanskoj vojne* (Российское крестьянство в революции и гражданской войне) (Moskva: Strelets (Стрелец), 2001), 94, 125–126, 295–302.

³³ Vastupanuliikumiste keskuste tegevuse koordineerimist alustati alles 1920. aastal, kuid Nõukogude Venemaa salateenistus tšekaa katkestas koostöö peatselt. Veryga, *Lystopadovyj rejid*; Jaroslav Fajzulín, Vitalij Skal's'kuj (Ярослав Файзулін, Віталій Скальський), *Perelogy ukrajins'koi revoljuciji: Druguj zymovyj poxid armiji UNR*. (Перелоги української революції: Другий зимовий похід армії УНР) (Kiiev: Vyd-vo im. Oleny Teligy (Вид-во ім. Олени Теліги), 2008).

³⁴ Ataman oli Ukraina rahvavabariigi sõjaväe kõrgema ohvitseri auaste, mis vastas keiserliku armee kindrali auastmele.

³⁵ Gorlis-Gors'kuj, *Xolodnyj Jar*; Ivan Ljutyj-Ljutenko (Іван Лютий-Лютенко), *Vogon' z Holodnogo Jaru. Sprogady* (Вогонь з Холодного Яру. Спогади) (Detroit: Hamtrack Printing, 1986), 7.

Lojaalsuskriisi järgmine faas algas Saksamaa ja Austria-Ungari vägede evakueerimisega Ukrainast, mis tähendas alates evakuaatsiooni esimestest päevadest tegelikult teise sõja algust VNFSV ja Ukraina rahvavabariigi vahel. Taastatud Ukraina rahvavabariik, mida juhtis direktoraat eesotsas Sõmon Petljuraga, üritas taas viljatult kehtestada kontrolli Ukraina territooriumi üle.³⁶

Rahva üldine sümpaatia jagunes jällegi mitme imperialistliku ja rahvusliku tasandi konkurendi vahel. Viimast esindasid Ukraina rahvavabariik ja Ukraina sotsialistlik nõukogude vabariik (pealinnaga Harkivis).³⁷ Sõda Nõukogude Venemaa ja Ukraina rahvavabariigi vahel kuulutati ametlikult alanuks 19. jaanuaril 1919, kuid sõjalised kokkupõrked olid alanud juba Saksa okupatsiooni viimaseil päevil, 11. novembril 1918. Oli ka sündinud uus lojaalsuse taotleja – valgekaartlik liikumine –, mis sekus sõtta, võideldes nii Ukraina rahvavabariigi kui ka Nõukogude Venemaa vastu.³⁸

Teise sõja fenomeniks oli kasvav hulk kohalikke lojaalsuse taotlejaid, sealhulgas kümneid kohalikke sõjapealikke, kes olid valmis tõstma mässu ja võitlema iga võimu vastu, mis üritas häirida nende valitud eluviisi.³⁹ Talupoegade massid vastandasid end teravalt nii punastele kui ka valgetele mõlema korraldatud revireerimiste ja sundmobilisatsioonide pärast, kuid nende mõju Vene-Ukraina sõjas oli vähetähtis ja piirdus väikeste aladega.⁴⁰ Talupoegade jaoks oli sõja peamine eesmärk tõrjuda ükskõik

³⁶ Kovalčuk, 29–34.

³⁷ Peale „klassikaliste roheliste vabariikide“ ja Ukraina nõukogude sotsialistliku vabariigi olid Ukraina territooriumil ka mõned „sega-“, „punarohelised“ vabariigid. Enamasti ei kontrollinud neid ükski kõrgem võim, kuid nad rakendasid kommunistlikku ideoloogiat ja võitlesid aktiivselt Ukraina rahvavabariigi vastu. Sellised „vabariigid“ tegutsesid Ukraina rahvavabariigi lääneosas ja sõdisid 1919. aasta jaanuaris aktiivselt Petljura vastu. Need olid Medžõbiži vabariik, Dermani vabariik (Rivne lähedal), Põhja-Ukraina vabariik (Polesjes), Paškivtsi vabariik (Proskurovi (Hmelnõtskõi) lähedal), Spassivi vabariik (Dubno lähedal) jne. Roman Koval, Kost Zaval'ņjuk, (Роман Коваль, Кость Завальнюк), *Tragedija otamana Volynca (Tragedija otamana Volynca)* (Kiiev: Diokog (Диокор), 2002), 25.

³⁸ Kovalčuk, *Nevidoma vijna*.

³⁹ Мухажло Дорошенко (Михайло Дорошенко), *Stežkamy xolodnojars'kymy: Spogady, 1918–1923 (Стежками холодноряськими: Спогади, 1918–1923)* (Philadelphia: M. I. Doroshenko, 1973), 41–42.

⁴⁰ Veryga, 101.

milline vaenlane välja nende oma territooriumilt. Kaugemate sõjaliste aktsioonide puhul kahanes nende üksuste eelis iga kilomeetriga, mis neid kodust eemale viis.⁴¹

Selles olukorras nentisid Petljura ja Ukraina rahvavabariigi valitsus massilise partisaniliikumise olemasolu Ukrainas, kuid nad ei saanud kohalikelt elanikelt mitte mingisugust märkimisväärset toetust ja olid lüüasaamisele määratud. Kohaliku „atamanštšõna“ tõus tõi varsti esile hulga kohalikke sõjapealikke, kes esinesid samuti iseseisva Ukraina loosungite all ja mõnikord isegi kuulutasid oma lojaalsust Ukraina rahvavabariigile, kuid tegelikult tegutsesid iseseisvate väepealike. Paljude atamanide nimed on teada: Zelenõi (Danõlo Terpõlo), Grõgorjev (Nõkõfir Grõgorjev), Božko (Juhhõm Božko), Hmara (Ipolõt Godzõkivskõi), Tšutšupak (tegelikult oli neid viis venda, kellest kolm olid atamanid: Vassõl, Petro ja Oleksa Tšutšupak) jt. Enamasti olid nad Ukraina rahvusliku liikumise aktivistid, kuid nende seas oli ka palju poliitilisi avantüriste ja karjeriste.⁴² Üks tuntumaid atamane üleriigilisel tasemel oli Nestor Mahno, kes esindas anarhistide ideoloogiat.⁴³ 1920. aastal oli tema kontrolli all suur osa Ukraina rahvavabariigist enamasti Kesk-, Lõuna- ja Ida-Ukraina stepi- ja metsastepivööndis. Tema loosung „peksa valgeid, kuni hakkavad punetama, ja peksa punaseid, kuni kahvatavad“ (*Бей белых пока не покраснеют, бей красных пока не побелеют*) oli iseloomulik üldise anarhia, verevalamise ja korralageduse ajastule. 1918. aastal, aga veel rohkem 1919. ja 1920. aastal tuli ette palju juhtumeid, kui ühe rivaalitseva poole sõdurid läksid massiliselt üle teise poole alluvusse. Sel ajal tegutsenud isikute elulood kirjeldavad tuhandeid niisuguseid olukordi.⁴⁴

⁴¹ Koval, *Bagrjani*, 136.

⁴² Osipova, 295–302.

⁴³ Teine tuntum talupoegade Nõukogude-vastase ülestõusu juht Venemaal aastatel 1920–1921 oli Aleksandr Antonov. Osipova, 337.

⁴⁴ Nõukogude valitsuse või valgekaartlaste poolt mobiliseeritud kohalikud elanikud deserterusid sageli või astusid oma elupaiga lähedal vabatahtlikult kas Ukraina rahvavabariigi sõjaväkke või siis liitusid „rohelistega“ (Veryga, 101; Jurko Tjutjunnyk (Юрко Тютюнник), *Революційна стихія. Зуповує рохід 1919–1920 рр. Сротупу (Революційна стихія. Зимовий похід 1919–1920 рр. Спомини)* (Kiiev: Universum (Універсум), 2004), 116). Iseloomulik on

Vastupidiselt esimesele Vene-Ukraina sõjale ei olnud nüüd kujunenud uued lojaalsuse taotlejad mitte enam Nõukogude Venemaa poliitika, vaid Petljura ja Ukraina rahvavabariigi administratiivse küündimatuse tagajärg. Suutmatuse kehtestada tugevat võimu viis rahva iseorganiseerumisele ja tõstis esile kohalikud liidrid. See omakorda vähendas Petljura võimalusi võita sõda, sest tema sõjaväel olid puudu just need mehed, kes jäid koju kohalike atamanide juhtimise alla.⁴⁵ 1920. aasta märtsis kontrollis Ukraina rahvavabariigi valitsus ainult väikest osa oma territooriumist ja tema võim oli väiksemgi kui mõnel kohalikul sõjapealikul. Petljura oli *de facto* kaotanud oma staatuse Ukraina revolutsiooni sõjalise juhina ja kandis seda veel ainult *de jure*.⁴⁶ Võimalikud väekontingendid Ukraina rahvusliku armee loomiseks olid jagunenud eri juhtide alluvusse. See asjaolu aitas Nõukogude Venemaal võita ka seda sõda.⁴⁷ Partisanivõitluse taktika oli tõhus ainult lühikese aja vältel ning 1922. aastal astus Ukraina rahvavabariigi territoorium, nüüd juba nime all Ukraina nõukogude sotsialistlik vabariik, Nõukogude Liidu koosseisu.

ka Ukraina Halõtsi armee näide Galiitsias. Armee võitles koos Petljuraga, kuid 1919. aasta novembris läks üle valgekaartlaste poolele ja 1920. aasta veebruaris liitus punastega. Hiljem sõlmisid selle armee mõned üksused uuesti sõjalise liidu Petljuraga (Koval', *Bagrjani*, 136). Üks tähelepanuväärsemaid selles reas on aga alampolkovnik Volodõmõr Halkini lugu. Aastatel 1914–1921 teenis ta ohvitserina keiserlikus armees, ajutise valitsuse sõjaväes, Keskraada ja Ukraina rahvavabariigi armees, Skoropadskõi hetmanaadi sõjaväes, Halõtsi armees, Lõuna-Venemaa ja Krimmi valgekaartlikes armees ning Tööliste ja Talupoegade Punaarmees (Roman Koval' (Роман Коваль), *Otaman Orlyk: ist. narys. (Отаман Орлик: ист. нарис)* (Kiiev: Stiks (Стікс), 2010), 48–49).

⁴⁵ Dorošenko, 17, 41–42.

⁴⁶ Koval', *Otaman Orlyk*, 41.

⁴⁷ Tüüpiline on Paškivtsi vabariigi näide: nende kontrolli all oli Proskurovi-Starokostjantõnivi raudtee ja nad said Petljuralt raha viimase üksuste läbilubamise eest. Kohalikud atamanid keeldusid täitmast Petljura käske ja pärast tema emigreerumist alustasid võitlust üksteise vastu (Tjutjunnyk, 79, 104; Koval', Zaval'njuk, *Tragedija*, 25; Woods, „The Russian Imperial Army Soldier“).

Tabel 2. Võimukeskuste teke ja areng Ukrainas 1918. a novembrist 1920. a aprillini

Impeeriumi tasand		
Valgekaartlased (monarhistid ja vabariiklased)		Nõukogude Venemaa valitsus (25. oktoober 1917)
Rahvuslik tasand		
Ukraina rahvavabariigi direktoraat (13. november 1918)		Ukraina nõukogude sotsialistlik vabariik (6. märts 1919)
Piirkondlik tasand		
Roheliste liikumine	Mahno anarhistid	Valgekaartlased Krimmis

Veel üks ukrainlaste lojaalsuse taotleja tekkis väljaspool Vene impeeriumi piire Austria-Ungari Galiitsia, Bukoviina ja Kirde-Ungari (Taga-Karpatia) provintside territooriumil. Erinevalt Vene impeeriumist suutis Austria-Ungari oma provintse kontrolli all hoida kuni I maailmasõja lõpuni, kui toimus üldine kokkuvarisemine. Ukrainlaste rahvuslikud taotlused algasid 1918. aasta novembris ukrainlastest sõdurite relvastatud mässuga, mille tagajärjeks oli Lääne-Ukraina rahvavabariigi väljakuulutamise 8. novembril. Erinevalt Ukraina rahvavabariigist rajasid lääneukrainlased ühtse lojaalsusega toimiva riigi, kuid sattusid teistsugusesse rahvuslikku konflikti, nimelt pidevasse sõtta taastatud Poola riigiga. Pärast selle sõja lõppemist kaotusega 17. juulil 1919 liitus lääneukrainlaste sõjavägi Ukraina rahvavabariigi Petljura üksustega ja jätkas sõda Nõukogude Venemaa vastu. Üks olulisemaid sündmusi ukrainlaste rahvuslikus revolutsioonis aastatel 1917–1920 oli mõlema Ukraina vabariigi ühtsuse väljakuulutamise 22. jaanuaril 1919 kui tähtsaim katse luua kõigi ukrainlaste iseseisvat rahvusriiki. Rahvusliku võitluse lüüasaamine lükkas võimaluse ukrainlaste ühendamiseks 20 aastat edasi.⁴⁸

Teine Vene-Ukraina sõda kestis kuni 21. aprillini 1920, kui Ukraina armee viimased üksused olid sunnitud ületama Poola piiri. Vastavalt Varssavi lepingule liitus Ukraina armee Poola-Nõukogude sõja ajal poolakatega. Seejärel langes suurem osa Ukraina rahvavabariigi territooriumist 70 aastaks nõukogude võimu alla. Ukraina iseseisvuspüüdluste nurjumise

⁴⁸ M. R. Lytvyn, K. Je. Naumenko (М. Р. Литвин, К. Є. Науменко), *Istorija ZUNR (Istoriya ZUNR)* (Lviv: Olir (Олір), 1995).

peamine põhjus oli ühe ja ainsa lojaalsuse puudumine Vene impeeriumi lagunemise ajal ja selle tõttu võimetus luua rahvuslikku armeed. Nii-suguse olukorra tingis paljuski Nõukogude Venemaa valitsuse poliitika, mis toetas erinevaid separatismiilminguid ja alternatiivseid lojaalsusi. Peagi muutus Ukraina rahvavabariik kõigest üheks mitmest konkurendist sõdurite lojaalsusele ja kaotas võistluse nende ustavuse pärast.

Ajaloolised paralleelid kolmanda Vene-Ukraina sõjaga

2014. aasta eel oli Ukraina ühiskondlik vastasseis oma arengu pöördepunktis. Mitte ükski ekspert ei osanud ennustada, et see muutub mõne kuuga sõjaliseks konfliktiks.⁴⁹

Pärast iseseisvuse saavutamist 1991. aastal päris Ukraina olulise osa Nõukogude Liidu suurest sõjaväest, sealhulgas isegi massihävitusrelvad. Esimestest päevadest peale oli Ukraina riigikaitsepoliitika peasuunaks demilitariseerimine, mis tulenes peamiselt finantsprobleemidest ja suurtest sõjalistest kulutustest. Üldiselt kasutas Ukraina endise Nõukogude Liidu sõjalisi ressursse ja relvavarusid ning ise oma riigikaitsele suurt ei investeerinud. Riigikaitsepoliitika niisugune suunitlus tugevnes veelgi pärast 1994. aastal Budapestis peetud rahvusvahelist kohtumist, kui Ukraina territoriaalset terviklikkust toetasid Suurbritannia, Vene Föderatsioon ja Ameerika Ühendriigid, ning pärast 1997. aastal sõlmitud Vene-Ukraina sõpruslepingut. Rahvusvaheliste kokkulepete otsene tulemus oli Ukraina tuumadesarmeerimine, mis lõpetati 1996. aastal.

⁴⁹ Evgenij Magda (Евгений Магда), „Stratagemy dlja oppozicii“ (Стратегемы для оппозиции), UNIAN, <http://yearago.unian.net/common/870363-stratagemyi-dlya-oppozitsii.html>; Vjačeslav Pihovšek (Вячеслав Пиховшек), „„Evromajdan“, tupik. Što im delat' dal'se, ne znaet nikto“ („Евромайдан“, тупик. Что им делать дальше, не знает никто), UNIAN, <http://yearago.unian.net/common/870003-evromajdan-tupik-čto-im-delat-dalshe-ne-znaet-nikto.html>; Nadija Pryšljak (Надія Пришляк), „Jevromajdan – rošuk vidpovidi na pytannja „ščo robyty?““ (Євромайдан – пошук відповіді на питання „що робити?“), УНІАН, <http://www.unian.ua/common/871620-evromajdan-poshuk-vidpovidi-na-pitannya-scho-robiti.html> (kõik vaadatud 26.10.2016).

Traditsiooniliste väeliikide vallas jätkas Ukraina üldise sõjaväekohustusega, mis esimesel kümnel iseseisvusaastal oli täielik. Seejärel hakkas riik igal aastal vähendama sõjaväkke kutsutavate meeste arvu.⁵⁰ 2013. aasta pidi olema viimane ajateenijate väkkekutsumise aasta. Viimased ajateenijad pidid teenistusest lahkuma 2014. aasta kevadest sügiseni ja järk-järgult asendatama vabatahtlike sõjaväelastega. Selles vallas soovis Ukraina liikuda euroopaliku vabatahtliku väikesearvulise elukutselise sõjaväe poole. Pärast 2014. aastal puhkenud sõjalist konflikti Venemaaga üldine sõjaväekohustus taastati.

Sõjaline agressioon, mida võib ka käsitada kolmanda Vene-Ukraina sõjana, algas ilma välja kuulutamata 20. veebruaril 2014, kui Vene

⁵⁰ Avalikku teavet aastatel 1991–1998 sõjaväkke kutsutud ajateenijate arvu kohta ei ole. Alates 1998. aastast ei kutsutud Ukrainas teenistusse mitte kõiki väekõlblikke mehi, vaid ainult osa kutsesealustest. 1998. aastal oli isegi olukord, kus väkkekutsumine ajutiselt peatati kutsesealuste ülejäägi tõttu. 1999. aastal kutsuti sõjaväkke 101 317 meest, kümne aasta pärast (2011) ainult 52 100. 2015. aasta esimesel poolel kutsuti teenistusse 21 126 meest. – Zakon Ukrainy Pro vijs'kovyj obov'jazok i vijs'kovu službu 1992 r. zi zminamy i dorovnennjamu (Закон України Про військовий обов'язок і військову службу 1992 р. зі змінами і доповненнями), <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>; Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 17.06.1998 № 642/98 Pro pryru-nennja pryzovu gromadjan Ukrainy na strokovu vijs'kovu službu (Указ Президента України від 17.06.1998 № 642/98 Про припинення призову громадян України на строкову військову службу), <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/642/98>; Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 16.03.1999 № 255/99 Pro zvil'nennja v zapas vijs'kovosluzhbovciv ta čergovuj pryzov gromadjan Ukrainy na strokovu vijs'kovu službu v kvitni – lypni 1999 roku (Указ Президента України від 16.03.1999 № 255/99 Про звільнення в запас військовослужбовців та черговий призов громадян України на строкову військову службу в квітні – липні 1999 року), <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/255/99>; Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 02.09.1999 № 1103/99 Pro zvil'nennja v zapas vijs'kovosluzhbovciv ta čergovuj pryzov gromadjan Ukrainy na strokovu vijs'kovu službu v žovtni – grudni 1999 roku (Указ Президента України від 02.09.1999 № 1103/99 Про звільнення в запас військовослужбовців та черговий призов громадян України на строкову військову службу в жовтні – грудні 1999 року), <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1103/99>; Postanova Urjadu vid 2 bereznja 2011 r. (Postanova Uryadu від 2 березня 2011 р.) N 177, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/177-2011-%D0%BF>; Postanova Urjadu vid 3 serpnja 2011 r. (Postanova Uryadu від 3 серпня 2011 р.) N 818, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/818-2011-%D0%BF>; Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 17.02.2015 № 88/2015 Pro stroky provedennja čergovuj pryzoviv, chergovi pryzovy gromadjan Ukrainy na strokovu vijs'kovu službu ta zvil'nennja v zapas vijs'kovosluzhbovciv u 2015 roci (Указ Президента України від 17.02.2015 № 88/2015 Про строки проведення чергових призовів, чергові призови громадян України на строкову військову службу та звільнення в запас військовослужбовців у 2015 році), <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/88/2015> (kõik vaadatud 26.10.2016).

üksused alustasid Krimmi okupeerimist. See oli hübriidsõda, mis sisaldas ühe peamise elemendina intensiivset propagandakampaaniat, mis oli suunatud Ukraina rahvusliku eneseteadvuse killustamisele ja alternatiivsete lojaalsuste loomisele.⁵¹ Ukraina revolutsioon ja 2014. aasta tegelikkus demonstreerisid lojaalsusprobleemi aktuaalseks muutumist, vanu lojaalsusi ning uute kujunemist, millest igaüks mõjutas Ukraina rahvastiku teatud osa. Nagu sada aastat varem, võib ka nüüd need lojaalsused jaotada kolmele peamisele tasandile. Esimene tasand, lojaalsus impeeriumile, mis tähendab enesemääratlust endise NSV Liidu osana, iseloomustab vanemate aastakäikude inimesi ja marginaalseid rühmi. Mõnikord võib sellise enesemääratluse kandjate lojaalsusele pretendeerida ka Vene Föderatsioon kui NSV Liidu otsene järeltulija. Teine tasand, lojaalsus Ukrainale, jaotus 2014. aasta revolutsiooni ja Ukraina poliitilise interregnumi ajal kaheks. Mõne kuu jooksul juhtis Ukrainat revolutsiooniline valitsus ja Oleksandr Turtšõnov, kes tegutses presidendi kohusetäitjana pärast Viktor Janukovõtši põgenemist. Selle perioodi lõpetas alles uute võimukandjate ametisseastumine 2014. aasta parlamendi- ja presidendivalimiste tulemusena. 2014. aasta esimesel poolel käsitas Vene Föderatsioon Kiievi võime kui huntat, samal ajal kui uus Ukraina valitsus käsitas endist presidenti Janukovõtšit illegitiimsena.

Revolutsioon, interregnumi periood, Vene Föderatsiooni toetus ja lauspropaganda põhjustasid alternatiivsete lojaalsuste sünni kohalikul tasandil. Kõige efektiivsem neist loodi Krimmis, mille Vene Föderatsioon hiljem annekteeris. Teised kohalikud lojaalsuse objektid, mis enamasti olid separatistlikud Kiievi valitsuse suhtes, loodi Donetskis (Donetski rahvavabariik) ja Luhanskis (Luhanski rahvavabariik) – neid kahte kokku nimetati ka Novorossijaks –, ning Harkivi ja Odessa oblastis.⁵²

⁵¹ *Analysis of Russia's information campaign against Ukraine: examining non-military aspects of the crisis in Ukraine from a strategic communications perspectives* (Riga: NATO Stratcom, 2015), www.stratcomcoe.org/download/file/fid/3213 (26.10.2015); John Davis, „Defeating Future Hybrid Threats,” *Military Review*, September-October 2013.

⁵² Neis piirkondades ei ole loodud rahvavabariike, kuid seal leidub siiski separatismi, näiteks „Harkivi partisanide“ terroriaktid või 2014. aasta 2. mai sündmused Odessas.

Tabel 3. Kollektiivsete lojaalsuste teke ja areng Ukrainas veebruarist augustini 2014

Impeeriumi tasand		
Nõukogude Liit – Vene Föderatsioon		
Rahvuslik tasand		
Ukraina (president Viktor Janukovõtš) kuni 22. veebruarini	Ukraina (presidendi kohusetäitja Oleksandr Turtšõnov) 22. veebruar – 7. juuni	Ukraina (president Petro Porošenko) alates 7. juunist
Piirkondlik tasand		
Krimm (iseseisev 15.–18. märts)	Novorossija	
	Donetski rahvavabariik (7. aprill)	Luhanski rahvavabariik (27. aprill)

Tuues ajaloolisi paralleele aastatega 1917–1920, näeme lojaalsuste lisan-dumise mõju Ukraina armee loomisele ja mobilisatsioonile. Nagu 1917. aastal oli ka nüüd uute identiteetide loomine vahendiks, mille abil taheti sõda võita enne sõjategevuse algust ning piirata Kiievi võimalusi end kaitsta. 2014. aasta mobilisatsioon olukorras, kus ähvardas sõda Vene-maaga, puudutas nii neid, kes olid teeninud Nõukogude armees (üle 40-aastased mehed), kui ka neid, kes olid teeninud Ukraina armees (30–40-aastased), kui oli veel üldine sõjaväekohustus. Selles olukorras oli võimalik jälle provotseerida lojaalsuskriisi, sest mõnikord oli raske või vastuvõetamatu kutsuda teenistusse Nõukogude armees aega teeni-nud mehi selleks, et võidelda Nõukogude pärandi otsese kandja, Vene Föderatsiooni vastu. Samasugune lojaalsuse kriis Ukraina suhtes ilmnes nende seas, kes tundsid end lähemal kohalikule identiteedile kui ühisele riigipatriotismile.

Kokkuvõte

Revolutsiooniperioodid on iga riigi ajaloos rahutuse ja korratuse ajastud, mis on enamasti seotud ka vägivalga ja sõjaliste konfliktidega. Iga revolutsiooni ajal on päevi, kuid ja isegi aastaid, kui valitseb interregnum – periood, kui sünnivad omavahel elanike lojaalsuse pärast konkureerivad erineva taseme võimukeskused. Esimese ja teise Vene-Ukraina sõjalise konflikti näited osutavad interregnumi mõjule riigi võimalikule saatusele pärast revolutsiooni. Ukraina Keskraada alustas olukorras, kus seda toetas üle 20 miljoni Ukraina elaniku ja üle kahe miljoni hästi väljaõpetatud I maailmasõja veterani, kuid selle tegevus nurjus tema suutmatuse tõttu kujundada ja toetada rahvuslikku identiteeti. Ukraina nagu ka Ukraina armee rahvuslik identiteet killustati osadeks, mille seejärel hõivas naabruses paiknev imperiumlik struktuur, Nõukogude Liit.

Oma raamatus „Valge kaardivägi“ (1923–1924) kirjeldab Vene kirjanik Mihhail Bulgakov, kes elas revolutsiooniaastatel Kiievis, üleüldist anarhiat ja ühe perekonna desorienteeritust sündmuste käigus. Kõik selle perekonna liikmed võtsid kodusõjast osa, mõistmata tihti, miks on vaja võidelda ja surra vahelduvate võimukandjate eest.⁵³ Selline kirjanduslik teema on ajastule iseloomulik – I maailmasõjas võidelnud meeste jaoks ei olnud olemas uut poliitilist esindust, kes oleks kaitsnud nende huve.

Kolmas Vene-Ukraina sõda demonstreerib vana eneseteadvuse killustamise meetodi tänapäevasust. Oma loomult on kolmas sõda kahe esimese otsene jätk ja Ukraina iseseisvus on jälle ohus. Pärast 23 aasta pikkust iseseisvusperioodi ei ole Ukrainas tugeva ühise rahvusliku identiteedi tähtsust veel mõistetud, mis perspektiivis võib viia pikaajalise sõjani. Erinevalt minevikust on uus Ukraina valitsus suutnud hoida sõjaväe ja suurema osa territooriumist oma kontrolli all. See on peamine tegur, mis lubab sõjalisele konfliktile ennustada positiivset lahendust ja iseseisva Ukraina riigi edasist eksistentsi.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio

⁵³ Mihhail Bulgakov (Михаил Булгаков), *Valge gvardija (Белая гвардия)* (Moskva: АСТ (АСТ), 2004), 5–293.

Bibliograafia

Õigusaktid

Postanova Urjadu vid 2 bereznja 2011 r. (Postanova Uryadu vid 2 bereznja 2011 p.) N 177, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/177-2011-%D0%BF> (26.10.2016).

Postanova Urjadu vid 3 serpnja 2011 r. (Postanova Uryadu vid 3 serpnja 2011 p.) N 818, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/818-2011-%D0%BF> (26.10.2016).

Zakon Ukrajiny Pro vijs'kovyj obov'jazok i vijs'kovu službu 1992 r. zi zminamy i dopovnennjamu (Zakon Ukraïni Pro vijs'kovij obov'jazok i vijs'kovu službu 1992 p. zi zminami i dopovnennjami), <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (26.10.2016).

Ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 17.06.1998 № 642/98 Pro pryupnennja pryzovu gromadjan Ukrajiny na strokovu vijs'kovu službu (Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 17.06.1998 № 642/98 Pro pripinennja pryzovu gromadjan Ukraïni na strokovu vijs'kovu službu), <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/642/98> (26.10.2016).

Ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 16.03.1999 № 255/99 Pro zvil'nennja v zapas vijs'kovoslužbovciv ta čergovyj pryzov gromadjan Ukrajiny na strokovu vijs'kovu službu v kvitni – lypni 1999 roku (Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 16.03.1999 № 255/99 Pro zvil'nennja v zapas vijs'kovoslužbovciv ta čergovyj pryzov gromadjan Ukraïni na strokovu vijs'kovu službu v kvitni – lipni 1999 roku), <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/255/99> (26.10.2016).

Ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 02.09.1999 № 1103/99 Pro zvil'nennja v zapas vijs'kovoslužbovciv ta čergovyj pryzov gromadjan Ukrajiny na strokovu vijs'kovu službu v žovtni – grudni 1999 roku (Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 02.09.1999 № 1103/99 Pro zvil'nennja v zapas vijs'kovoslužbovciv ta čergovyj pryzov gromadjan Ukraïni na strokovu vijs'kovu službu v žovtni – grudni 1999 roku), <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1103/99> (26.10.2016).

Ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 17.02.2015 № 88/2015 Pro stroky provedenja čergovyh pryzoviv, čergovi pryzovy gromadjan Ukrajiny na strokovu vijs'kovu službu ta zvil'nennja v zapas vijs'kovoslužbovciv u 2015 roci (Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 17.02.2015 № 88/2015 Pro stroky provedennja čergovyh pryzoviv, čergovi pryzovy gromadjan Ukraïni na strokovu

військову службу та звільнення в запас військовослужбовців у 2015 році), <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/88/2015> (26.10.2016).

Publitseeritud allikad

Hornykiewicz, Theophil. *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922*. Bd. 1, *Stand der ukrainischen Frage in der österreichisch-ungarischen Monarchie während des 1. Weltkrieges. Gründung eines unabhängigen ukrainischen Staates. Die Zeit der Zentralrada*. Publications of the W. K. Lypynsky East European Research Institute Philadelphia. Philadelphia: Berger, 1966.

Revoljucionnoe dviženie v armii i na flote v gody pervoj mirovoj vojny: 1914 – fevral’ 1917 (Революционное движение в армии и на флоте в годы первой мировой войны: 1914 – февраль 1917). Toim. A. L. Sidorov (Сидоров). Moskva: Nauka (Наука), 1966.

Vojskovye komitety dejstvujuščej armii. Mart 1917 – mart 1918 (Войсковые комитеты действующей армии. Март 1917 – март 1918). Moskva: Nauka (Наука), 1982.

Kirjandus

Analysis of Russia’s information campaign against Ukraine: examining non-military aspects of the crisis in Ukraine from a strategic communications perspectives. Riga: NATO Stratcom, 2015, www.stratcomcoe.org/download/file/fid/3213 (26.10.2015)

Benecke, Werner. *Militär, Reform und Gesellschaft im Zarenreich: die Wehrpflicht in Russland: 1874–1914*, *Krieg in der Geschichte*, 25, hrsg. S. Förster, B. R. Kroener, B. Wegner. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2006.

Bulgakov, Mihail (Булгаков, Михаил). *Belaja gvardija (Белая гвардия)*. Moskva: AST (АСТ), 2004.

Vukov’s’kuj, Lev (Биковський, Лев). *Na kavkaz’ko-Turec’komu fronti: spomynu z 1916–1918 (На кавказько-Турецькому фронті: спомини з 1916–1918)*, *Praci instytutu doslidiv Volyni (Праці інституту дослідів Волині)* 18. Winnipeg-Denver, 1968.

Davis, John R. Jr. „Defeating Future Hybrid Threats: The Greatest Challenge to the Army Profession of 2020 and Beyond,” *Military Review*, September-October 2013: 21–29 (http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_20131031_art006.pdf) (26.10.2016).

- Dorošenko, Dmytro Ivanovuč (Дорошенко, Дмитро Іванович). *Istorija Ukrajinu 1917–1923 rr. (Istorija Ukraïni 1917–1923 rr.)*, 1., *Doba Central'noji Rady (Доба Центральної Ради)*. Kіiev: Tempora (Темпора), 2002.
- Dorošenko, Muxajlo Ivanovuč (Дорошенко, Михайло Іванович). *Stežkamy xolodnojars'куту: Spogady, 1918–1923 (Стежками холоднорярськими: Спогади, 1918–1923)*. Philadelphia: M.I. Doroshenko, 1973.
- Drugyj Zymovuj roxid abo Lystopadovuj rejd (Другий Зимовий похід або Листопадовий рейд)*. Toim. O. Veremijčuk (Веремійчик). Kіiev: Vydavnyctvo O. Teligy (Видавництво О. Теліги), 2006.
- Fajzulin, Jaroslav, Skal's'куj, Vitalij (Файзулін, Ярослав, Скальський, Віталій). *Perelogy ukrajins'koji revoljuciji: Drugyj zymovuj roxid armiji UNR. (Перелоги української революції: Другий зимовий похід армії УНР)*. Kіiev: Vyd-vo im. Oleny Teligy (Вид-во ім. Олени Теліги), 2008.
- Gavrilov, L. M., Kutuzov, V. V. (Гаврилов, Л. М., Кутузов, В. В.). „Istoščenie ljudskix rezervov ruskkoj armii v 1917 g.“ (Истощение людских резервов русской армии в 1917 г.) – *Pervaja mirovaja vojna, 1914–1918 (Первая мировая война, 1914–1918)*, toim. A. L. Sidorov (Сидоров) jt. Moskva: Nauka (Наука), 1968, 145–158.
- Gorlis-Gors'куj, Jurij (Горліс-Горський, Юрій). *Xolodnuj Jar (Холодний Яр)*. Lviv, 1935–1937.
- Ionenko, Ivan (Іоненко, Іван). *Soldatskie massy v Oktjabr'skoj revoljucii. Po materialam Povolž'ja i Urala (Солдатские массы в Октябрьской революции. По материалам Поволжья и Урала)*. Kaasan: Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta (Издательство Казанского университета), 1982.
- Kappeler, Andreas. „Ein „kleines Volk“ von 25 Millionen: die Ukrainer um 1900,“ *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Beiheft 5 (1991): 33–43.
- Kizrin, Ivan (Кизрин, Іван). *Raspad staroj armii (Распад старой армии)*. Voronež, 1931.
- Koval', Roman (Коваль, Роман), Zaval'njuk, Kost' (Завальнюк, Кость). *Tragedija otamana Volyncja (Трагедія отамана Волиня)*. Kіiev: Diokor (Діокор), 2002.
- Koval', Roman (Коваль, Роман). *Vagrjani žnuva ukrajins'koji revoljuciji (Багряні жнива української революції)*. Kіiev: Diokor (Діокор), 2005.
- Koval', Roman (Коваль, Роман). *Otaman Orlyk: ist. narys. (Отаман Орлик: іст. нарис)*. Kіiev: Stiks (Стікс), 2010.

- Kovalčuk, Muxajlo (Ковальчук, Михайло). *Na čoli Sičovyx Stril'civ: vijs'kovo-polityčna dijaľnist' Je. Konoval'cja v 1917–1921 rr. Naučnoe yzdanje* (На чолі Січових Стрільців: військово-політична діяльність Є. Коновальця в 1917–1921 рр. Научне издание). Kiiev: Ukr. vyd. spilka im. Ju. Lupy (Укр. вид. спілка ім. Ю. Липи), 2010.
- Kovalčuk, Muxajlo (Ковальчук, Михайло). *Nevidoma vijna 1919 roku: ukrajins'ko-bilogvardis'ke protystojannja* (Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське протистояння). Kiiev: Tempora (Темпора), 2006.
- Kovalčuk, Muxajlo (Ковальчук, Михайло). *Vijna z bil'šovuc'koju Rosijeju za nezalezniť 1917–1920: naučno-populjarnaja lyteratura* (Війна з більшовицькою Росією за незалежність 1917–1920: научно-популярная література). Kiiev, 2007.
- Kubicek, Paul. *The history of Ukraine*, Greenwood histories of the modern nations. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2008.
- Ljutyj-Ljutenko, Ivan (Лютий-Лютенко, Іван). *Vogon' z Holodnogo Jaru. Spogady* (Вогонь з Холодного Яру. Спогади). Detroit: Hamtrack Printing, 1986.
- Lytvyn, M. R., Naumenko, K. Je. (Литвин, М. Р., Науменко, К. Є.). *Istorija ZUNR (Istorija ZUNR)*. Lviv: Olir (Олір), 1995.
- Magda, Evgenij (Магда, Евгений). „Stratagemy dlja oppozicii“ (Стратегемы для оппозиции), UNIAN, <http://yearago.unian.net/common/870363-stratagemyi-dlya-oppozitsii.html> (26.10.2016).
- Mixutina, Irina (Михутина, Ирина). *Ukrainskij Brestskij mir: put' vychoda Rossii iz Pervoj mirovoj vojny i anatomija konflikta meždu Sovnarkomom RSFSR i pravitel'stvom Ukraïnskoj central'noj rady* (Український Брестський мир: путь вихода Росії з Першої мирової війни і анатомія конфлікту між Совнаркомом РСФСР і правительством Української центральної ради). Moskva: Izdatel'stvo Evropa (Издательство Европа), 2007.
- Orenčuk, O. Ju., Nagirnjak, A. Ja. (Ореньчук, О. Ю., Нагірняк, А. Я.). „Brestskij mir ta jogo značennja v istoriji ukrajins'koji deržavnosti“ (Брестський мир та його значення в історії української державності), *Visnyk nacional'noho universytetu „Lvivs'ka politexnika“* (Вісник національного університету „Львівська політехніка“) № 584 (2007): 94–97.
- Osirova, Taisija (Осипова, Таисия). *Rossijskoe krest'janstvo v revoljucii i graždanskoj vojne* (Российское крестьянство в революции и гражданской войне). Moskva: Strelec, 2001.

- Pipes, Richard (Пайпс, Ричард). *Russkaja revoljucija, 1, Agonija starogo rezhima: 1905–1917* (Русская революция, 1, Агония старого режима: 1905–1917). Moskva: Zaharov (Захаров), 2005.
- Pipes, Richard (Пайпс, Ричард). *Russkaja revoljucija, 2, Bolševiki v bor'be za vlast': 1917–1918* (Русская революция, 2, Большевики в борьбе за власть: 1917–1918). Moskva: Zaharov (Захаров), 2005.
- Pipes, Richard (Пайпс, Ричард). *Russkaja revoljucija, 3, Rossiya pod bolševikami: 1918–1924* (Русская революция, 3, Россия под большевиками: 1918–1924). Moskva: Zaharov (Захаров), 2005.
- Pipes, Richard. *Three „whys“ of the Russian Revolution*. New York: Vintage Books, 1997.
- Pixovšek, Vjačeslav (Пиховшек, Вячеслав). „Evromajdan“, tupik. Što im delat' dalje, ne znaet nikto“ („Евромайдан“, тупик. Что им делать дальше, не знает никто), УНИАН, <http://yearago.unian.net/common/870003-evromajdan-tupik-chto-im-delat-dalshe-ne-znaet-nikto.html> (26.10.2016).
- Pryšljak, Nadija (Пришляк, Надія). „Jevromajdan – pošuk vidpovidi na pytanja „ščo robyty?““ (Євромайдан – пошук відповіді на питання „що робити?“), УНИАН, <http://www.unian.ua/common/871620-evromajdan-poshuk-vidpovidi-na-pitannya-scho-robiti.html> (26.10.2016).
- Sanborn, Josh. „The Mobilization of 1914 and the Question of the Russian Nation: a Reexamination,“ *Slavic Review* 59, no 2 (2000): 267–289.
- Saunders, David. *The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985.
- Stauter-Halsted, Keely. *The Nation in the Village: The Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland 1848–1914*. London: Ithaca, 2001.
- Šankov's'kuj, Lev (Шанковський, Лев). *Ukrajins'ka armija v borot'bi za deržavnist'* (Українська армія в боротьбі за державність). München: Dniprova xvylja (Дніпрова хвиля), 1958.
- Tjutjunnyk, Jurko (Тютюнник, Юрко). *Revoljucijna stixija. Zymovuj poxid 1919–1920 rr. Srotunju* (Революційна стихія. Зимовий похід 1919–1920 рр. Спомини). Kiiev: Universum (Універсум), 2004.
- Tunčenko, Jaroslav (Тинченко, Ярослав). *Geroji ukrajins'kogo neba. Piloty vyzvol'noji vijnju 1917–1920 rr. (Geroi ukrajins'kogo neba. Piloty vizvol'noji vijnju 1917–1920 rr.)*. Kiiev: Tempora (Темпора), 2010.

- Тунченко, Ярослав (Тинченко, Ярослав). *Perša Ukrajins'ko-Bilšovyč'ka vijna (gruden' 1917 – berezen' 1918 rr.) (Перша Українсько-Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918 рр.))*. Kiiiev, Lviv, 1996.
- Veryga, Vasyl' (Верига, Василь). *Lystopadovuj rejd (Листопадовий рейд)*. Kiiiev: Vydavnytstvo Oleny Teligy (Видавництво Олени Теліги), 1995.
- Wildman, Alan K. *The end of the Russian Imperial Army: the Old Army and the Soldiers' Revolt (March – April, 1917)*. Princeton: Princeton University Press, 1980.
- Woods, Michael G. „The Russian Imperial Army Soldier in World War I: A Study of His Motivations from 1914–1916,“ <http://www.smhs.org/apps/classes/153548/assignments/> (25.10.2016).
- Харук, Андрій (Харук, Андрій). *Kryla Ukrajinu: vijs'kovo-povitrjani syly Ukrajinu 1917–1920 (Крила України: військово-повітряні сили України 1917–1920)*. Kiiiev: Tempora (Темпора), 2008.

Loyalty crisis and the formation of a national army in Ukraine in the context of three Ukrainian-Russian wars

Serhiy Choliy

The article compares three Russian-Ukrainian wars which took place respectively through 1917–1918, 1919–1920 and since February 2014. In all these wars, Ukrainian troops fought for independence, but the diversity of Ukraine allowed Soviet Russia and the Russian Federation to establish a number of power centres which played at Ukrainian loyalties – be it to Russia at the imperial level, the Ukrainian Soviet Republic at the national level or a number of smaller people's republics at the local level, with the aim of preventing the establishment of unity among Ukrainians.

Keywords: World War I, Russian Civil War, Russian-Ukrainian wars, Central Rada of Ukraine, Skoropadskyi hetmanate, Brest-Litovsk peace treaty, Makhno anarchists, Ukrainian People's Republic of Soviets